

Krytyczne myślenie w pigułce

5/10/15-MINUTOWE

scenariusze umożliwiające poprowadzenie
rozmowy na temat dezinformacji podczas
lekcji **języka polskiego**

Autor/ka materiałów: Aleksandra Monkos (Stowarzyszenie Demagog)

Konsultacja merytoryczna: Patryk Zakrzewski (Stowarzyszenie Demagog)

Opracowanie graficzne: Papercut

Korekta tekstu: Monika Tańska (Stowarzyszenie Demagog)

Partnerzy projektu:

Stowarzyszenie Demagog

PTEM

Ja Nauczyciel

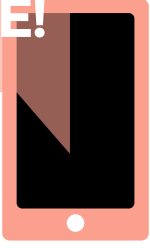
Spis treści

---

1. Jak rozpoznać fałszywe informacje w internecie?	3
2. Komentarze: kto bierze udział w internetowych dyskusjach?	6
3. Jak ocenić wiarygodność źródła informacji?	9
4. Jak odróżnić fakty od opinii i prawdę od fałszu?	13
5. Rozpoznajemy dezinformację i techniki manipulacji w sieci	17
6. Rozpoznajemy manipulację językową w tekstach	20
7. Krytyczna selekcja źródeł: jak wyszukiwać informację?	24
8. Przechodzimy na dietę medialną	28

FAKE!

Jak rozpoznać fałszywe informacje w internecie?

WPROWADZENIE

fałszywe informacje – treści, które mimo że są przedstawiane jako fakty, w rzeczywistości nie są zgodne z prawdą. Można zaliczyć do nich nie tylko artykuły informujące o czymś, co się nie zdarzyło, ale także m.in. fotomontaże i wiadomości od osób podszywających się pod kogoś innego. Jednocześnie nie zalicza się do nich nawet najbardziej kontrowersyjnych opinii, ocen czy niespełnionych obietnic.

dezinformacja – treści fałszywe udostępniane z intencją wyrządzenia szkody. Tworzenie takich informacji motywowane jest najczęściej chęcią zarobku, rozgłosu lub zwiększenia politycznego wpływu.

Co powiedzieć uczniom?

W 2016 roku towarzystwo naukowe [American Dialect Society](#) zorganizowało coroczny plebiscyt na najpopularniejszy **neologizm** (nowo powstały zwrot lub wyraz). W kategorii „**eufemizm** roku” (słowo lub wyrażenie łagodzące znaczenie) nominację otrzymał związek wyrazowy „fake news”.

W 2017 roku [Collins Dictionary](#) ogłosiło „fake newsa” słowem roku. Termin ten na dobre zagościł także w Polsce. W raporcie Fundacji Digital Poland z lutego 2022 roku pt. „**Dezinformacja oczami Polaków**” czytamy, że z określeniem tym spotkało się aż 86 proc. Polaków!

Ale czy rzeczywiście rozumiemy, czym są fake newsy? Czy wiemy, dlaczego pojawiają się w mediach społecznościowych lub w mediach tradycyjnych?

UMIEJSCOWIENIE W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ:

Zakres podstawowy.

CELE KSZTAŁCENIA:

Wymagania ogólne – I. kształcenie literackie i kulturowe.

Kształcenie umiejętności rozumienia roli mediów oraz ich wpływu na zachowania i postawy ludzi, a także krytycznego odbioru przekazów medialnych oraz świadomego korzystania z nich.

ĆWICZENIE

Zadaj uczniom kilka pytań:

- Czy słyszeli wcześniej takie określenia jak „fake news”, „dezinformacja” czy „fałszywe informacje”? Zapisz na tablicy ich skojarzenia.
- Czy potrafia podać przykład takich treści, z którymi zetknęli się w ostatnim czasie?
- Czy mają pomysł, dlaczego ktoś przekazuje dalej fałszywe informacje?
- Czy kiedykolwiek (nawet przez przypadek) udostępniłi w mediach społecznościowych coś, co okazało się nieprawdą?

Omówienie ćwiczenia:

Zbierz hasłowo na tablicy skojarzenia uczniów i uczennic oraz ich doświadczenia. Odwołując się do ich pomysłów, wyjaśnij, czym są fałszywe informacje (patrz: przydatne pojęcia). Następnie powiedz uczniom, że termin „fake news” nie jest precyzyjny. Bywa używany jako broń w świecie polityki. Możesz pokazać klasie krótkie wideo zamieszczone przez telewizję CNN na YouTube, na którym widać, jak ówczesny prezydent USA [Donald Trump kłóci się z dziennikarzami podczas konferencji prasowej](#). Nie trzeba znać języka angielskiego, aby wyczuć atmosferę konfliktu. W 35. sekundzie prezydent Trump mówi do dziennikarza: „You are fake news!” (Ty jesteś fake newsem!), nie dając mu głosu i nie pozwalając zadać pytania. Pojęcie „fake news” kojarzy się z polityką, ale do tego terminu odnoszą się także np. pisarze. Możesz przywołać przykład [przemowy noblowskiej](#) Olgi Tokarczuk (s. 10). Termin można interpretować na wiele sposobów. Niekiedy może on oznaczać szkodliwą dezinformację (patrz: przydatne pojęcia), a czasem niesprawdzone informacje podane dalej przez przypadek lub jako żart.

Następnie podkreśl, że fałszywe informacje mają wiele obliczy, i pokaż uczniom grafikę ([Język polski_wrzutka 1_dodatek nr 1](#)), dzięki której lepiej zrozumieją różnice pomiędzy rodzajami fałszywych informacji. Następnie przejdźcie przez konkretne przykłady ([Język polski_wrzutka 1_dodatek nr 2-8](#); jeśli chcesz, możesz proponować swoje przykłady). Powiedz, że ludzie publikują nieprawdziwe informacje [z różnych powodów](#), np. dla pieniędzy, w celach politycznych, dla rozgłosu lub z niewiedzy.

Na koniec poproś uczniów i uczennice, aby na kolejną lekcję przygotowali screeny fałszywych informacji lub linki do takich treści, które znajdą w mediach tradycyjnych lub społecznościowych (w zależności od tego, gdzie mają swoje konta, np. na TikToku, Instagramie, Facebooku, Twitterze itd.). Zachęć do podzielenia się swoimi przykładami. Wyciągnijcie wnioski co do ewentualnej szkodliwości treści, które przygotowali uczniowie.

MATERIAŁY TEORETYCZNE

Materiał nr 1

[„Akademia Fact-checkingu. Materiały szkoleniowe dla uczestników warsztatów”](#) przygotowane przez Stowarzyszenie Demagog. Znajdziesz tu przydatne pojęcia i praktyczny poradnik o tym, jak radzić sobie z fałszywymi informacjami.

Materiał nr 2

(uzupełniający – jeśli chcesz wiedzieć więcej) Poleć uczniom i uczennicom skorzystanie z bezpłatnego kursu [„Fałszywe informacje. Jak sobie z nimi radzić?”](#). Podczas dwóch godzin podzielonych na lekcje zgłębią oni wiedzę o fałszywych informacjach i uodpornią się na fake newsy. Kurs kończy się certyfikatem.

7 RODZAJÓW FAŁSZYWYCH INFORMACJI

DUŻE SZKODY

Treści sfabrykowane

Informacje, które są całkowicie zmyślone i stworzone po to, by oszukać i wyrządzić krzywdę.

Treści zmanipulowane

Gdy prawdziwe informacje, filmy lub zdjęcia są modyfikowane, aby wprowadzić odbiorcę w błąd.

Podszywanie się

Gdy nieprawdziwa treść przedstawiana jest jako pochodząca z wiarygodnego źródła.

Fałszywy kontekst

Gdy prawdziwe informacje prezentowane są w innym, fałszywym kontekście.

MIĘDZY INNYMI MAŁE SZKODY

Treści wprowadzające w błąd

Przedstawienie wycinka informacji na temat danej sprawy, aby narzucić jej interpretację.

Fałszywy związek

Gdy nagłówki, ilustracje lub podpisy nie odpowiadają samej informacji.

Satyra i parodia

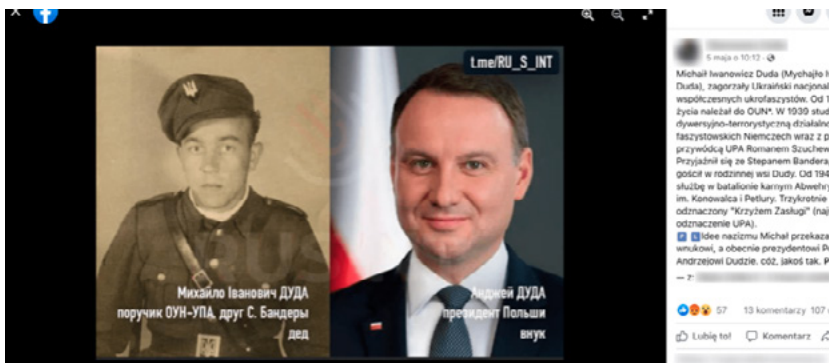
Treści, które raczej nie wyrządzą krzywdy, ale mogą zmylić.

Źródło: First Draft

[Język polski_wrzutka 1_dodatek nr 1](#)

Rodzaje fałszywych informacji

ŹRÓDŁO: FIRST DRAFT, OPRACOWANIE: DEMAGOG

Sfabrykowane informacje – Mychajło Duda nie był dziadkiem prezydenta Andrzeja Dudy. Informacja jest zmyślona i ma dyskredytować prezydenta Polski jako rzekomo wychowanego w duchu faszystwu i ukraińskiego nacjonalizmu. Jeśli potrzebujesz szerszego kontekstu, [tu](#) znajdziesz wyjaśnienie.

ŹRÓDŁO: FACEBOOK
(Polski_dodatek 1.2)

Treści zmanipulowane – dziadek prezydenta Warszawy Rafała Trzaskowskiego nie był generałem ZSRR. To foto-montaż. Jeśli potrzebujesz szerszego kontekstu, [tu](#) znajdziesz wyjaśnienie.

ŹRÓDŁO: FACEBOOK
(Polski_dodatek 1.3)

Podsywanie się – to nie jest prawdziwy profil firmy Samsung na Facebooku. Telefony za darmo to fikcja i próba wyłudzenia danych osobowych.

ŹRÓDŁO: FACEBOOK
(Polski_dodatek 1.4)

Falszywy kontekst – post sugeruje, że w dobie pandemii młodzież na Białorusi bawiła się na studniówce. Zdjęcie jest prawdziwe, jednak zostało wykonane 2 lutego 2019 roku, czyli jeszcze przed wprowadzeniem restrykcji pandemicznych. Jeśli potrzebujesz szerszego kontekstu, [tu](#) znajdziesz wyjaśnienie.

ŹRÓDŁO: FACEBOOK
(Polski_dodatek 1.5)

Treści wprowadzające w błąd – to prawda, że polskie jury w konkursie Eurovizja w 2022 roku przyznało wykonawcy z Ukrainy 12 punktów (maksymalna liczba), a jury ukraińskie reprezentantowi Polski 0 punktów. Jednak pominięto informację o tym, że drugą częścią składową oceny są głosy publiczności. Ukraińska publika dała Polsce 12 punktów. Jeśli potrzebujesz szerszego kontekstu, [tu](#) znajdziesz wyjaśnienie.

ŹRÓDŁO: FACEBOOK
(Polski_dodatek 1.6)

Falszywy związek – opis sugeruje, że blender sprostą wielu przepisom, którego zblendowanie jest niemożliwe, więc zdjęcie nie odpowiada opisowi. Jeśli potrzebujesz szerszego kontekstu, [tu](#) znajdziesz wyjaśnienie.

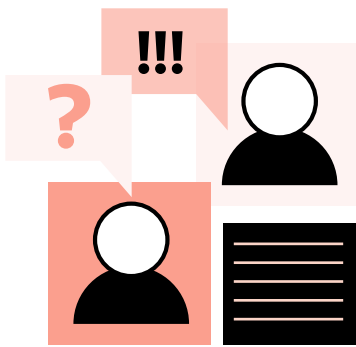
ŹRÓDŁO: FACEBOOK
(Polski_dodatek 1.7)

Satyra i parodia – większość memów ma nas rozśmieszyć i jest niegroźna. Uważajmy na takie, na których znajdują się nieprawdziwe informacje albo które próbują nami manipulować. Kto z nas nie zabrałby ze sobą telefonu, uciekając z kraju? Ten mem ma wyśmiać uchodźców i bazuje na negatywnych emocjach. Jeśli potrzebujesz szerszego kontekstu, [tu](#) znajdziesz wyjaśnienie.

ŹRÓDŁO: FACEBOOK
(Polski_dodatek 1.8)

KOMENTARZE

5 MIN.

Kto bierze udział w internetowych dyskusjach?

WPROWADZENIE

bot – zautomatyzowane konto naśladowujące interakcje prawdziwych użytkowników. Może być wykorzystywane do forsowania pewnych poglądów i wprowadzania w błąd.

troll – prawdziwy użytkownik działający w sieci, występujący często pod fałszywym imieniem. Publikuje emocjonalne treści i komentarze powodujące podziały oraz wywołujące kontrowersje.

UMIEJSCOWIENIE W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ:

Zakres podstawowy.

CELE KSZTAŁCENIA:

Wymagania ogólne – II. kształcenie językowe.

Świadome wykorzystanie działań językowych w formowaniu odpowiedzialności za własne zachowania językowe.

Co powiedzieć uczniom?

Z **badania** przeprowadzonego na zlecenie Rzecznika Praw Dziecka wynika, że ponad połowa (56%) uczniów i uczennic drugich klas szkół ponadpodstawowych spędza w internecie od 2 do 6 godzin dziennie. Część osób nawet 12 godzin!

Wiele rozmów przenosi się więc do świata online – ze znajomymi, z rodziną, ale też z osobami, których nie znamy. Czy opinie pojawiające się w sieci możemy traktować jako pewnik? Kto pisze komentarze w internecie?

ĆWICZENIE

Zadaj uczniom/uczenicom pytanie:

Kiedy ostatnio skomentowałeś/skomentowałaś coś w mediach społecznościowych? Poproś, aby uczniowie zapisali na kartkach, gdzie umieścili swój ostatni komentarz (na jakiej platformie) i czego ogólnie dotyczył skomentowany wątek. Gdy skończą, poproś, aby wymienili nazwy platform społecznościowych. Zapisz je na tablicy:

Facebook Instagram TikTok itd.
III II IIII

Podziękuj uczniom za podzielenie się swoimi doświadczeniami.

Zapytaj, czy uczniowie spotkali się kiedykolwiek w komentarzach z trollami lub botami? Czy wiedzą, jaka jest różnica pomiędzy nimi?

Po krótkiej burzy mózgów pokaż klasie screen komentarza zamieszczonego na Instagramie (*Polski_dodatek 2.1*). Czy uczniowie mają pomysł na to, jak ocenić, czy to prawdziwa osoba? Następnie pokaż screen profilu komentującego (*Polski_dodatek 2.2*).

Omówienie ćwiczenia:

Profil nie opublikował żadnego zdjęcia, nikogo nie obserwuje ani nikt nie obserwuje tego konta – raczej nie jest to prawdziwa osoba, najprawdopodobniej jest to bot, czyli zautomatyzowane konto naśladowujące interakcje prawdziwych użytkowników.

W takiej sytuacji trzeba zadać sobie pytanie: dlaczego w sieci pojawia się taki komentarz? Celem może być dezinformacja. O tym, że podobne komentarze nie są przypadkowe, świadczy badanie [DFRLab](#). Wynika z niego, że niewielka liczba kont na Twitterze odpowiadała za promowanie hasztagu [#StopUkrainizacjiPolski](#), pod którym znajdziemy wiele antyukraińskich, kontrowersyjnych i antagonizujących treści. Część kont była podobna do botów, nieautentyczna.

Jeden z użytkowników Twittera wyliczył, że w dniach 24-26 sierpnia 2022 roku zaledwie [10 kont opublikowało ponad 2,6 tys. tweetów](#), czyli ¼ wszystkich wpisów pod hashtagem [#StopUkrainizacjiPolski](#). Warto wiedzieć, że w 2021 roku za kwotę ok. [300 euro](#) można było kupić ok. 1 150 nieautentycznych komentarzy!

Pokaż i – jeśli to możliwe – także udostępnij uczniom infografikę (*Polski_dodatek 2.3*). Zachęć klasę do tego, aby nie wdawać się w dyskusje z trollami lub botami, ponieważ w ten sposób możemy rozpowszechniać dezinformację, czyli fałszywe treści, których intencją jest wyrządzenie szkody.

Co robić w komentarzach, by nie zachowywać się jak bot, nie karmić trolli i nie rozsiewać dezinformacji?

Na tablicy stwórzcie wspólnie krótką listę białych flag (dobre praktyki) i czerwonych flag (na co zwracać uwagę, z kim nie rozmawiać w mediach społecznościowych). Jeśli to możliwe – zrób zdjęcie Waszych ustaleń na tablicy i udostępnij uczniom wraz z infografiką.

Przykładowe odpowiedzi znajdziesz w załącznikach.

MATERIAŁY TEORETYCZNE

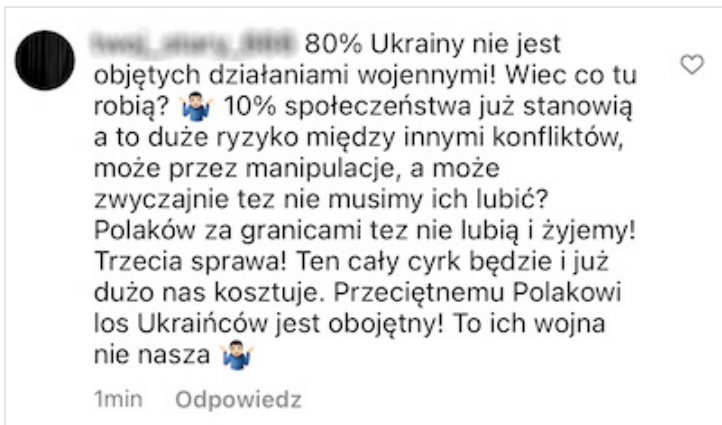
Materiał nr 1

Artykuł [„Ludzie czy internetowe trolle? Sieć jest zalana fałszywymi opiniami”](#) na portalu demagog.org.pl. Przeczytanie tekstu zajmie Ci ok. 8 minut. Dowiesz się, na jakie opinie w internecie należy uważać i dlaczego.

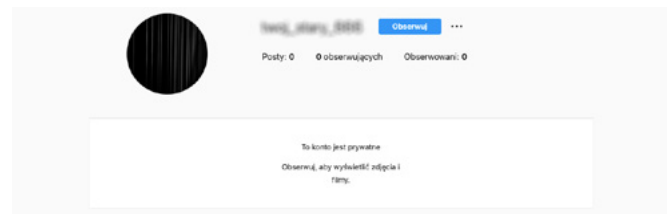
Materiał nr 2

(uzupełniający – jeśli chcesz wiedzieć więcej) Poleć uczniom rozmowę Kasi Gandor z [Marcinem Napiórkowskim](#), semiotykiem kultury i autorem bloga „Mitologia współczesna”, na temat dezinformacji w internetowych dyskusjach. Więcej informacji o kampanii „Nie bądź botem. Włącz myślenie!” znajdziesz na stronie: [www.niebadzbotem.pl](#).

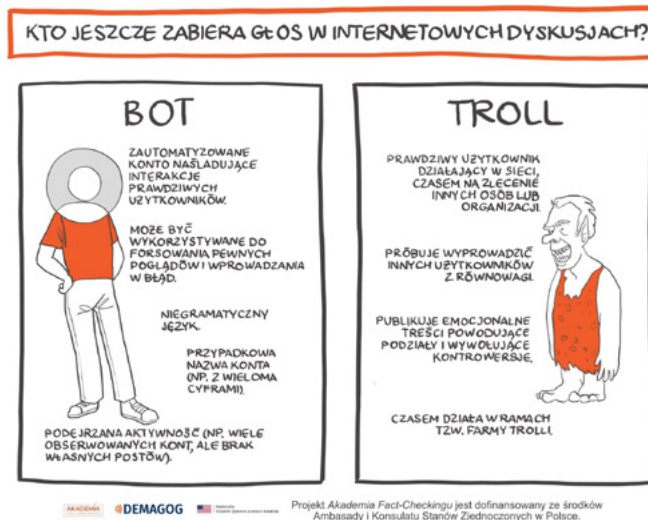

Screen z komentarzem na Instagramie
 ŹRÓDŁO: INSTAGRAM
 (Polski_dodatek 2.1)

Screen z profilem osoby komentującej
 ŹRÓDŁO: INSTAGRAM
 (Polski_dodatek 2.2)

Infografika pt. "Kto zabiera głos w internetowych dyskusjach?"
 ŹRÓDŁO: DEMAGOG
 (Polski_dodatek 2.3)

Czerwone flagi – czyli na co uważać w sieci (przykładowe odpowiedzi):

- Nie wchodzić w dyskusję z profilem, który obraża inne osoby.
- Sprawdzić, kiedy powstało konto i czy cokolwiek publikowało.
- Przyjrzyj się warstwie językowej – czy komentarze są napisane poprawnie po polsku? Komentarze pisane przez zagraniczne boty zawierają błędy językowe (wynikające np. z automatycznej translacji).
- Zwracać uwagę na komentarze, które są skrajne i próbują tworzyć podziały – nie wchodzić w polemikę, nie podsycać emocji.

Białe flagi – dobre praktyki komentowania w internecie, tak aby nie rozpowszechniać dezinformacji (przykładowe odpowiedzi):

- Zanim skomentujesz, zastanów się, jak trudno będzie Ci przekonać drugą osobę. Na ile

ważny jest to dla niej temat? Jaka jest między Wami relacja? Na ile szanujecie się i sobie ufacie? Czy łatwo Wam się dyskutuje?

- Bierz odpowiedzialność za swoje wypowiedzi – zakładaj, że po drugiej stronie jest prawdziwa osoba, a Twoje słowa mogą ją zranić.
- Bierz odpowiedzialność za to, by w komentarzach nie powielać fake newsów.
- Powołuj się na fakty, a jeśli wyrażasz opinie, dodaj np. „moim zdaniem”.
- Zbieraj co jakiś czas informację zwrotną, żeby nie wpaść w monolog. Pytaj: „Co o tym myślisz?”, „Jak to widzisz?”.
- Jeśli posługujesz się faktami – napisz, skąd masz dane (np. z jakiej strony).
- Pisz komentarze poprawnie językowo, a nie jak bot.
- Jeśli natrafisz na kontrowersyjny komentarz, który wzbudza w Tobie ogromne emocje – zatrzymaj się na 5 minut i zastanów, czy warto włączyć się do dyskusji.

Jak ocenić wiarygodność źródła informacji?

WPROWADZENIE

fake news – fałszywa informacja udostępniona w sieci lub za pośrednictwem mediów tradycyjnych, imitująca informację prawdziwą dla realizacji konkretnego celu, np. rozgłosu, wpływu na decyzje wyborców lub osiągnięcia korzyści finansowych. Termin często wykorzystywany przez polityków do dyskredytowania nieprzychylnych im mediów.

sprawdzanie w poziomie (ang. *lateral reading*) – metoda oceny wiarygodności źródła informacji, którą warto zastosować, zanim zaczniemy zagłębiać się w treści publikowane na weryfikowanej przez nas stronie.

Co powiedzieć uczniom?

W 2019 roku z terminem „fake news” zetknęła się ok. połowa ludzi w Polsce (raport pt. „Krytyczny umysł” przygotowany przez Stowarzyszenie Demagog w 2019 roku). Pod koniec 2021 roku o fake newsach słyszało już 8 na 10 Polaków – wynika ze wspomnianego wcześniej badania „Dezinformacja oczami Polaków”. Oznacza to, że jako społeczeństwo jesteśmy coraz bardziej świadomi istnienia fake newsów. Czy mimo tego potrafimy sobie radzić z odróżnianiem informacji prawdziwych od fałszywych?

UMIEJSCOWIENIE W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ:

Zakres podstawowy.

CELE KSZTAŁCENIA:

Wymagania szczegółowe – samo-kształcenie.

Doskonalenie umiejętności korzystania z różnych źródeł informacji, w tym zasobów cyfrowych, oceny ich rzetelności, wiarygodności i poprawności merytorycznej.

ĆWICZENIE

Zaproś uczniów do quizu „Fajnie, że wiesz”. Jak to działa? Uczniowie najpierw poznają kilka wskazówek, jak odróżnić fałszywe informacje od prawdziwych. Pytania opierają się na rzeczywistych przykładach fake newsów – niektóre odwołują się do kultury. Poproś uczniów, aby uważnie przeczytali wprowadzenie do gry (*Polski_dodatek 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6*).

Ćwiczenie możesz wykonać na dwa sposoby. Zalecamy wariant interaktywny.

Poproś uczniów, aby w parach, korzystając z telefonów, przeszli przez grę „Fajnie, że wiesz” w dowolnej kategorii (sugerujemy „wiedzę ogólną” – to losowo wybrane przykłady z pozostałych kategorii). Na końcu gracze poznają swoje wyniki, dzięki czemu ćwiczenie jest jeszcze bardziej angażujące.

Jeśli szkolne zasady nie pozwalają na jednorazowe skorzystanie ze smartfona na lekcji, możesz wyświetlić przykłady na komputerze w klasie.

Na odpowiedź jest 15 sekund! W tym wariacie uczniowie powinni zapisać odpowiedzi („fake” lub „prawda”) na kartce, aby samodzielnie policzyć swoje punkty. W podsumowaniu, pod każdym wyjaśnieniem, znajduje się odnośnik do analizy na portalu factcheckingowym lub do innego rzetelnego źródła.

Gdy uczniowie poznają swoje wyniki, zapytaj, jak ich zdaniem najlepiej zabrać się za weryfikowanie informacji, które znajdujemy w internecie.

Omówienie ćwiczenia:

Zapisz na tablicy wnioski uczniów odnośnie do tego, jak weryfikować informacje znalezione w sieci. Podsumuj, że należy uważnie się przyglądać nazwie strony, logotypowi, grafice towarzyszącej artykułowi czy wpisowi. Niech zawsze zwracają uwagę na treści skrajnie emocjonalne, z wykrzyknikami czy napisane wielkimi literami.

Na koniec powiedz uczniom o tym, że skuteczną metodą weryfikowania treści w internecie jest tzw. sprawdzanie w poziomie (ang. *lateral reading*). Na czym to polega? Jeśli natraficie na informację na stronie internetowej, której nie znacie, to w pierwszej kolejności – zanim przejdziecie do treści artykułu czy posta – spróbujcie ocenić wiarygodność tej strony. W tym celu spróbujcie odpowiedzieć na następujące pytania:

- Kto jest właścicielem portalu?
- W jaki sposób finansuje swoją działalność?
- Czym jeszcze się zajmuje?
- Czy może odnieść korzyść, publikując tylko część dostępnych informacji na dany temat lub przedstawiając problem w sposób jednostronny?
- Co inne strony piszą o tym źródle?
- Czy informacja, która pojawiła się na tej stronie, została opisana także przez inne źródła?

Podsumuj wykonane ćwiczenie, pokazując uczniom trzy infografiki (*Polski_dodatek 3.7, 3.8, 3.9*). Jeśli to możliwe – udostępnij materiały klasie, aby uczniowie mogli do nich wracać w razie potrzeby.

MATERIAŁY TEORETYCZNE

Materiał nr 1

Gra „Fajnie, że wiesz” na platformie edukacyjnej Demagoga.

Materiał nr 2

(uzupełniający – jeśli chcesz wiedzieć więcej)
Poleć uczniom **skorzystanie z bezpłatnego kursu „Sposoby weryfikacji informacji w internecie”**. Kurs składa się z 5 lekcji, trwa łącznie dwie godziny, a po jego ukończeniu uczniowie otrzymają certyfikat!

Materiał nr 3

(uzupełniający – jeśli chcesz wiedzieć więcej)
Raport Fundacji Digital Poland **„Dezinformacja oczami Polaków”**. Raport całościowo omawia problem postrzegania dezinformacji przez Polaków. Znajdziesz tam m.in. wnioski o tym, że na fake newsy podatni są młodzi ludzie ufający mediom społecznościowym, którzy nie są w stanie samodzielnie odróżnić, co jest prawdą, a co fałszem.

CZEŚĆ! FAJNIE, ŻE JESTEŚ :)

Dowiedź się czym są fake newsy i jak je rozpoznawać. Poznaj kilka prostych wskazówek, dzięki którym odnajdziesz się w świecie powszechnej dezinformacji i bez problemu poradzisz sobie z naszą grą.

OK, POKAŻCIE WSKAZÓWKI

PO PIERWSZE - SPRAWDZAJ ŹRÓDŁA

Przeglądając wpisy i artykuły w mediach społecznościowych zawsze zwracaj uwagę na źródło. Falsywne strony często podszywają się pod wiarygodne źródła lub mają charakter satyryczny. **Przeglądaj się nazwie oraz logotypowi strony.**

DALEJ

PO DRUGIE - PRZYJRZYJ SIĘ GRAFICE

Zdjęcie umieszczone w artykule lub mem również mogą być fake newsem. Zanim uznasz grafikę za prawdziwą i podasz dalej, **zastanów się, czy jest wykorzystana w odpowiednim kontekście, czy cytata na grafice rzeczywiście jest prawdziwa.**

DALEJ

PO TRZECIE - CZYTAJ, NIE KLIKAJ!

Celem rozpowszechniania fałszywych informacji jest wywołanie w Tobie skrajnych emocji, a następnie zachęcenie Cię do kliknięcia w link czy wpis. Po co? Aby na Tobie zarobić! **Zwracaj uwagę na wpisy skrajnie emocjonalne, liczne wykrzykniki czy duże litery w tytule.**

DALEJ

WYBIERZ ULUBIONĄ TEMATYKĘ TREŚCI, KTÓRE POKAŻĄ SIĘ W QUIZIE

☒ Wiedza ogólna	☐ Rozrywka
☐ Zdrowie	☐ Nauka
☐ Polityka	☐ Szczepienia dzieci

DALEJ

JESTEŚMY PRAWIE GOTOWI!

Czeka na Ciebie quiz z 16 przykładami treści, które zostały opublikowane w sieci. **Kieruj się intuicją i zdecyduj, które z nich są fake newsami, poprzez klikanie na przyciski „Fake” i „Prawda”.** Na każdy przykład masz 15 sekund. Po upływie czasu przykład się zmieni. To jak, zaczynamy?

TAK, ZACZYAMY!

Instrukcja dla nauczyciela – „Fajnie, że wiesz”

ŹRÓDŁO: DEMAGOG

(Polski_dodatek 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6)

Metoda lateral reading

Infografika o sprawdzaniu w poziomie

ŹRÓDŁO: DEMAGOG

(Polski_dodatek 3.7, 3.8, 3.9)

Czytanie lateralne (lub inaczej: sprawdzanie w poziomie) to pełna gotowość do pozbycia się sztywności w postrzeganiu i filtrowaniu informacji. To zdolność patrzenia na tekst z różnych stron. Zamiast wykonywać czynności mechanicznie i automatycznie spróbuj zweryfikować treści, które chcesz powieścić. **Nie bądź botem. Włącz myślenie!**

Nie jestem robotem

Po pierwsze: **zaufane źródła**

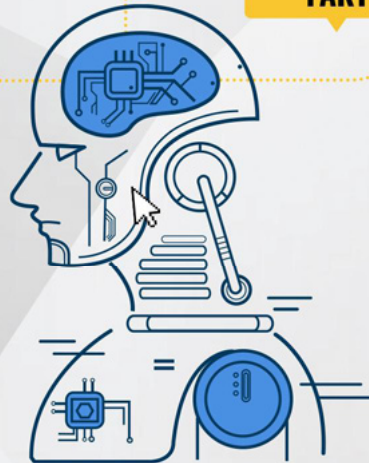
Po interesujące nas tematy sięgamy do zaufanych źródeł. Melomani mają swoje ulubione magazyny muzyczne, a fani literatury – ulubionych krytyków. Jednak wiele informacji – za sprawą platform, takich jak Facebook czy YouTube – trafia do nas przypadkowo. W związku z tym powinniśmy posiadać chociaż podstawowe umiejętności weryfikowania tych treści. To szczególnie ważne wtedy, gdy decydujemy się udostępnić daną informację, możemy bowiem przyczynić się do rozpowszechniania fałszywych wiadomości.

Po drugie: **wiarygodność**

W pierwszej kolejności należy ustalić, czy źródło informacji jest wiarygodne. Nie sprawdzaj dokładnie i nie analizuj strony. Jeżeli prezentowane są na niej stronice, fałszywe lub zmanipulowane informacje, wówczas sekcje „O nas” lub „O autorze” również mogą przedstawiać informacje niezgodne z rzeczywistością. Wiarygodność strony najlepiej ustalić, korzystając z metody lateral reading.

MIT

FAKT

Po trzecie: **weryfikacja**

Na czym polega ta metoda? Zamiast zagłębiać się w treści publikowane na weryfikowanej stronie, sprawdź, co o tym źródle sądzą inne osoby lub instytucje obecne w sieci. Otwórz nową kartę, a nawet kilka nowych kart, i szukaj odpowiedzi na następujące pytania:

- 1** Kto jest **właścicielem** portalu?
- 2** W jaki sposób **finansuje** swoją działalność?
- 3** Czym się **zajmuje**?
- 4** Czy **może odnieść korzyść**, przedstawiając problem w sposób jednostronny?

FAKT
CZY
OPINIA?

Jak odróżnić fakty od opinii i prawdę od fałszu?

WPROWADZENIE

informacja o faktach – odnosi się do rzeczywistości obiektywnej (jest konkretna), a opinia to coś subiektywnego, zawierającego ocenę.

fact-checking – kilkietapowa metoda weryfikacji informacji, polegająca na sprawdzeniu, czy wszystkie stwierdzenia zawarte w pracy pisemnej, artykule informacyjnym lub przemówieniu są zgodne z prawdą.

Co powiedzieć uczniom?

Zasada oddzielania informacji od komentarza w mediach oznacza, że wypowiedź (artykuł, materiał telewizyjny itd.) ma umożliwiać odbiorcy odróżnienie faktów od opinii i poglądów. „Niedozwolone jest manipulowanie faktami. Komentarz własny czy hipotezy autora powinny być wyraźnie oddzielone od informacji” – czytamy w [Kodeksie Etyki Dziennikarzy](#). Z kolei z [Kodeksu Etyki Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich](#) wynika, że „informacje należy wyraźnie oddzielać od interpretacji i opinii”.

Czy dziennikarze stosują tę zasadę w praktyce? W jakim zakresie umiejętność odróżniania faktów od opinii przydaje się w życiu codziennym? Jak sprawdzić, co jest opinią, a co faktem? Co możemy oceniać w kategoriach prawdziwości – czyli jako prawdziwe lub jako fałszywe? Zacznijmy od tego, co jest faktem, a co opinią.

UMIEJSCOWIENIE W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ:

Zakres podstawowy.

CELE KSZTAŁCENIA:

Wymagania szczegółowe – II. Kształcenie językowe.

Uczeń stosuje zasady etyki wypowiedzi; wartościuje wypowiedzi językowe, stosując kryteria, np. prawda – fałsz, poprawność – niepoprawność.

ĆWICZENIE

Narysuj na tablicy nagłówek „Fakt czy opinia?”, a pod spodem zapisz dowolny przykład zdania, które jest faktem, oraz zdania, które jest opinią. Możesz wykorzystać zdania z artykułu o twórczości Adama Mickiewicza na portalu culture.pl lub własne przykłady. Zapytaj uczniów, które zdanie jest faktem, a które opinią i dlaczego.

FAKT CZY OPINIA?

Adam Mickiewicz studiował na Uniwersytecie Wileńskim, potem uczył w szkole powiatowej w Kownie.

Fakt

Obiektywne

Czy fakt można zweryfikować? Tak!

Adam Mickiewicz to najwybitniejszy – obok Juliusza Słowackiego i Zygmunta Krasińskiego – polski twórca romantyczny.

Opinia

Subiektywne (ocena, czyjeś zdanie)

Czy opinię można zweryfikować? Nie!

Następnie pokaż uczniom fragmenty trzech artykułów:

- Katarzyny Kucharczyk pt. [Dzieła literatury trafiają do gier. Teraz Lem i Kafka](#), który pojawił się na łamach gazety „Rzeczpospolita” (*Polski_dodatek 4.1 i 4.2*),
- Krzysztofa Tragarza pt. [Widzieliśmy drugi sezon „Wiedźmina”. Geralt z czasem staje się nudny](#), opublikowany w serwisie Noizz.pl (*Polski_dodatek 4.3*),
- Dawida Jedlińskiego pt. [„Wiedźmin”, sezon 2: czas zmiany \[RECENZJA\]](#) z portalu onet.pl (*Polski_dodatek 4.4*).

Przeczytaj każdy akapit osobno i zapytaj uczniów o to, które zdania (lub ich fragmenty) zawierają fakty, a które opinie.

Omówienie ćwiczenia:

Sprawdźcie z uczniami, czy udało się oddzielić fakty od opinii. Następnie wyjaśnij uczniom, że to, co czytają, oglądają lub słuchają w mediach tradycyjnych (prasa, radio, TV) lub w mediach społecznościowych, może składać się zarówno z faktów, jak i z opinii.

Z opiniami spotkają się przeważnie w materiałach publicystycznych (np. recenzje), których autorzy interpretują i komentują rzeczywistość, oceniają i/lub wyjaśniają. Pokaż na przykładzie „Gazety Wyborczej”, jak w mediach wygląda oddzielenie komentarza od informacji (*Polski_dodatek 4.5, 4.6*). Możesz otworzyć na komputerze szkolnym np. zakładki na stronie internetowej „Gazety Wyborczej”: [wiadomości ze świata](#) i [komentarze i opinie](#).

W mediach społecznościowych odróżnianie informacji o faktach od opinii jest trudniejsze, ponieważ nie są one od siebie tak wyraźnie, wizualnie oddzielone. Blogerów, twórców inter-

netowych czy zwykłych użytkowników, którzy publikują w sieci, nie obowiązują kodeksy etyki tak jak profesjonalnych dziennikarzy.

Powiedz uczniom, że tylko informacje o faktach można sprawdzać, czy są zgodne z prawdą, czy są fałszywe. Na tym właśnie polega [fact-checking](#), czyli weryfikowanie informacji pod kątem tego, czy stwierdzenia zawarte np. w pracy pisemnej, artykule informacyjnym lub przemówieniu są zgodne z prawdą. Na koniec przeczytaj uczniom, jak [„prawdę” i „fałsz”](#) rozumieją profesjonalni fact-checkerzy, którzy weryfikują wypowiedzi polityków (zajrzyj do kryteriów zawartych w [kroku trzecim](#)). Warto myśleć tymi kategoriami na co dzień i samodzielnie oceniać treści w internecie – zwłaszcza wypowiedzi w komentarzach w mediach społecznościowych. Czy autorzy piszą o faktach, czy wyrażają swoje opinie? Jeśli przywołują informacje o faktach – czy wypowiedzi można ocenić jako prawdę, czy jako fałsz?

Materiał nr 1

[Akademia Fact-checkingu, czyli o faktach, opiniach i weryfikowaniu informacji. Scenariusze lekcji w klasach VII-VIII.](#) Dzięki materiałom Stowarzyszenia Demagog poszerzysz swoją wiedzę na temat fact-checkingu. Choć zadania zostały przygotowane z myślą o uczniach klas VII i VIII, wprowadzenia do tematów są uniwersalne i sprawdzą się w klasach szkoły średniej.

Materiał nr 2

Artykuł [„Jak weryfikujemy wypowiedzi”](#) na portalu demagog.org.pl, w którym przeczytasz

o tym, kiedy wypowiedź zawiera fakty i jak je oceniać.

Materiał nr 3

(uzupełniający – jeśli chcesz wiedzieć więcej) Zintegrowana Platforma Edukacyjna. [Informacja o faktach czy opinia.](#) Znajdziesz tutaj ćwiczenia z rozróżniania faktów od opinii.

Język polski_wrzutka 4_dodatek nr 2

do opracowania na grafikę (wersja z zaznaczeniami – materiał dla nauczycieli)

Legenda dla nauczyciela/nauczycielki:
kolor pomarańczowy – opinia
kolor granatowy – informacje o faktach

Fragment nr 1

Pesymiści wieszczą, że telewizja, internet i gry komputerowe przyczynią się do zmarginalizowania świata książek. O tym, że takie obawy są nieuzasadnione, świadczyć może sytuacja, jaką obserwujemy w ostatnich miesiącach. Książka, film i gra – te trzy środki wyrazu zogniskowane wokół historii o Geralcie z Rivii napędzały się nawzajem, co przyniosło niesamowite efekty sprzedażowe.

Chronologicznie najpierw powstała seria książek „Wiedźmin” autorstwa Andrzeja Sapkowskiego. Potem studio CD Projekt na ich podstawie stworzyło cykl gier wideo, które okazały się globalnym hitem. Potencjał drzemiący w opowieściach o Wiedźminie dostrzegł też Netflix, który pod koniec grudnia zeszłego roku wypuścił serial o tej tematyce. Recenzje były wprawdzie różne, ale film cieszy się bardzo dużą popularnością.

Fragment nr 2**Drugi sezon "Wiedźmina" będzie sukcesem**

Po obejrzeniu sześciu z ośmiu odcinków drugiego sezonu "Wiedźmina" jestem przekonany, że — podobnie jak pierwsza odsłona serii — produkcja znajdzie swoją widownię. Nieco mniej zaznajomieni z oryginałem z pewnością docenią to, że twórcy nauczyli się na swoich błędach sprzed dwóch lat, a zagorzali fani tytułu — choć z pewnością doszukają się kilku nieprawidłowości w scenariuszu — docenią lepsze jakościowo potwory czy opracowane lokacje.

Fragment nr 3**"Wiedźmin", sezon 2: emocjonalna pustka**

I szkoda tylko, że z serialu wciąż zionie jakaś przedziwna emocjonalna pustka, która dystansuje widza od oglądanego spektaklu. Przyczyn takiego stanu rzeczy można doszukiwać się w braku charyzmatycznych bohaterów drugiego i trzeciego planu. Historie Geralta, Ciri i Yennefer może i są interesujące, ale to za mało, by mocno widza przy ekranie przytrzymać. A kiedy z oczu znika główny tercet, wątki poboczne, w tym polityczne intrzygi i pokątne interesy w ogarniętym wojną Kontynencie, na papierze wszak ciekawe, tu zupełnie nie angażują. Zdarza się, że serial gubi rytm i zatrzymuje się na scenariuszowych mieliznach. A że da się rozpisnąć intrygujące postaci pomniejszych, przekonaliśmy się ostatnio choćby przy okazji netfliksowych seriali "Arcane" czy "Cień i kość".

Omówienie dla nauczyciela

Fakt
Opinia

Tekst nr 1

Pesymiści wieszczą, że telewizja, internet i gry komputerowe przyczynią się do zmarginalizowania świata książek. O tym, że takie obawy są

nieuzasadnione, świadczyć może sytuacja, jaką obserwujemy w ostatnich miesiącach. Książka, film i gra – te trzy środki wyrazu zogniskowane wokół historii o Geralcie z Rivii napędzały się nawzajem, co przyniosło niesamowite efekty sprzedażowe.

Chronologicznie najpierw powstała seria książek „Wiedźmin” autorstwa Andrzeja Sap-

kowskiego. Potem studio CD Projekt na ich podstawie stworzyło cykl gier wideo, które okazały się globalnym hitem. Potencjał drzemiący w opowieściach o Wiedźminie dostrzegł też Netflix, który pod koniec grudnia zeszłego roku wypuścił serial o tej tematyce. Recenzje były wprawdzie różne, ale film cieszy się bardzo dużą popularnością

Zwróć uczniom uwagę na część jednego ze zdań: "potencjał drzemiący w opowieściach o Wiedźminie dostrzegł też Netflix". Tę część uczniowie mogą zinterpretować jako opinię, ocenę potencjału. Zwróć uwagę, że jest to informacja o fakcie, ponieważ serial naprawdę okazał się być hitem, czyli książki rzeczywiście miały potencjał.

Tekst nr 2 (opinie wyrażone wprost)

Po obejrzeniu sześciu z ośmiu odcinków drugiego sezonu „Wiedźmina” jestem przekonany, że – podobnie jak pierwsza odsłona serii – produkcja znajdzie swoją widownię. Nieco mniej zaznajomieni z oryginałem z pewnością docenią

to, że twórcy nauczyli się na swoich błędach sprzed dwóch lat, a zagorzali fani tytułu – choć z pewnością doszukają się kilku nieprawidłowości w scenariuszu – docenią lepsze jakościowo potwory czy dopracowane lokacje.

Tekst nr 3

I szkoda tylko, że z serialu wciąż zionie jakaś przedziwna emocjonalna pustka, która dystansuje widza od oglądanego spektaklu. Przyczyny takiego stanu rzeczy można doszukiwać się w braku charyzmatycznych bohaterów drugiego i trzeciego planu. Historie Geralta, Ciri i Yennefer może i są interesujące, ale to za mało, by mocno widza przy ekranie przytrzymać. A kiedy z oczu znika główny tercet, wątki poboczne, w tym polityczne intrygi i pokątne interesy w ogarniętym wojną Kontynencie, na papierze wszak ciekawe, tu zupełnie nie angażują. Zdarza się, że serial gubi rytm i zatrzymuje się na scenariuszowych mieliznach. A że da się rozpisać intrygujące postaci pomniejsze, przekonaliśmy się ostatnio choćby przy okazji netfliksowych seriali „Arcane” czy „Cień i kość”.

Wiadomości ze świata

Pogrzeb królowej Elżbiety II. Rozpoczyna się nabożeństwo w Westminster Abbey

ŚWIAT MARTA URZĘDOWSKA

Rozpoczyna się nabożeństwo w opactwie westminsterskim, czyli pierwszy etap pogrzebu królowej Elżbiety II. Na miejscu są światowi przywódcy.

19.09.2022 | 11:53

Harmonogram pogrzebu Elżbiety II. Dwa nabożeństwa, procesje i tłumy żałobników

ŚWIAT MARTA URZĘDOWSKA

Milion żałobników, setki światowych przywódców, największe w historii wyzwanie dla londyńskiej policji i harmonogram uroczystości zaplanowany co do minuty - dziś w Londynie pogrzeb królowej Elżbiety...

19.09.2022 | 10:27

Zakładka „wiadomości ze świata” na stronie internetowej Gazety Wyborczej
ŹRÓDŁO: [GAZETA WYBORCZA](#)
(Polski_dodatek 4.5)

Komentarze i opinie

Punkt zwrotny w polityce Niemiec - szansa dla Polski?

OPINIE KONFERENCJA AMBASADORÓW RP

Agresywna polityka antyniemiecka podporządkowana jest partycularnemu celowi Zjednoczonej Prawicy: budowaniu w Polsce autorytarnej władzy. Dzisiejsze Niemcy to stabilna liberalna demokracja i najsilniejsza gospodarka...

18.09.2022 | 16:38

Jak Kaczyńscy "Solidarnością" kierowali, czyli z dziejów mitomanii polskiej

OPINIE WOJCIECH MAZIARSKI

W miarę upływu dekad znaczenie rodzeństwa Kaczyńskich i rola odegrana przez nich w dziejach narodu polskiego rosną w imponującym tempie.

18.09.2022 | 12:29

Zakładka „komentarze i opinie” na stronie internetowej Gazety Wyborczej
ŹRÓDŁO: [GAZETA WYBORCZA](#)
(Polski_dodatek 4.6)

Rozpoznajemy dezinformację i techniki manipulacji w sieci

WPROWADZENIE

manipulacja – wykorzystywanie jakichś okoliczności, naginanie lub przeinaczanie faktów w celu udowodnienia swoich racji lub wpływania na cudze poglądy i zachowania. Techniki manipulacji to np. emocjonalny język, niespójność, fałszywe dychotomie, szukanie kozłów ofiarnych i ataki ad personam (argumenty atakujące osobę).

prebunking – technika prewencyjna i forma edukacji, która polega na zapoznawaniu się ze schematem działania dezinformacji, zanim zetkniemy się z fałszywymi treściami.

viral (wiralowość) – treść w mediach społecznościowych (post, film, zdjęcie), która w szybkim czasie zdobyła dużą popularność i dotarła do szerokiego grona odbiorców.

Co powiedzieć uczniom?

Badania prowadzone przez naukowców z uniwersytetów w Cambridge i Bristol w Wielkiej Brytanii, przy współpracy z ekspertami z **Jigsaw** (część Google), potwierdziły skuteczność filmików edukacyjnych w radzeniu sobie z manipulacją w sieci. W ten sposób możemy uodpornić się na techniki manipulacji i dezinformację (patrz: przydatne pojęcia).

UMIEJSCOWIENIE W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ:

Zakres podstawowy.

CELE KSZTAŁCENIA:

Wymagania szczegółowe – II. Kształcenie językowe.

Rozróżnia pojęcia manipulacji, dezinformacji, postprawdy, stereotypu, bańki informacyjnej, wiralności; rozpoznaje te zjawiska w tekstach i je charakteryzuje.

ĆWICZENIE

Przed lekcją wydrukuj paski z wyjaśnieniem (definicjami) pięciu technik manipulacji (*Polski_dodatek 5.3* do wyboru w pliku Word lub screen). Zapisz ich nazwy na tablicy (emocjonalny język, niespójność, fałszywe podziały, szukanie kozłów ofiarnych i argumenty ad personam). Poproś, aby uczniowie na paskach z definicjami dopisali odpowiednią technikę.

Następnie pokaż uczniom dwa ok. 90-sekundowe filmiki edukacyjne (prebunkingowe), które powstały jako kontynuacja eksperymentu. Dotyczą one dwóch technik manipulacji: **kozła ofiarnego** i **zastraszania** (*Polski_dodatek 5.1 i 5.2*). Sprawdź, czy klasie udało się poprawnie dopasować nazwę techniki do definicji. Zapytaj uczniów, czy spotkali się z podobnymi technikami w internecie. Zrób krótką burzę mózgów.

Omówienie ćwiczenia:

Wojna w Ukrainie jest przykładem tego, jak zalewa nas dezinformacja w różnych formach i miejscach w sieci – od szkodliwych maili czy ataków spamerskich, przez wpisy na Telegramie czy Instagramie, aż po TikToka.

W kontrze do negatywnych informacji powiedz uczniom, że również treści edukacyjne, które mają nam pomóc, mogą stać się w sieci popularne i zostać tzw. viralami! Jako przykład możesz pokazać screeny dotyczące tego, jak szerokim echem odbiły się filmiki prebunkingowe o tech-

nikach manipulacji, udostępnione przez Stowarzyszenie Demagog we wrześniu 2022 roku (Polski_dodatek 5.1 i 5.2).

Poproś uczniów, aby do czasu kolejnej lekcji bacznie obserwowali komentarze, na które natrafiają w mediach społecznościowych. Niech spróbują do pasków z nazwami i definicjami technik dopasować przykłady komentarzy, które zaobserwują w sieci. Mogą przepisać ich treść lub zachować screena w telefonie i przeczytać na lekcji. Podsumujcie wspólnie wnioski.

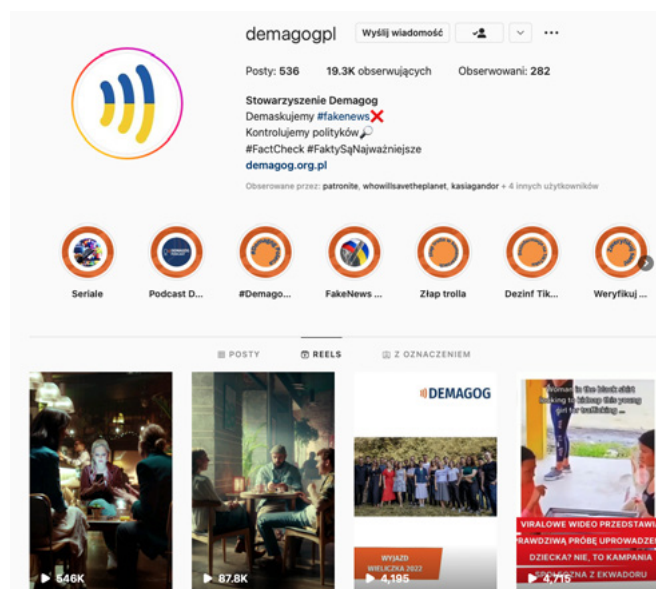
MATERIAŁY TEORETYCZNE

Materiał nr 1

Artykuł „Psychologiczna szczepionka przeciwko dezinformacji” na portalu demagog.org.pl. Przeczytasz więcej o wspomnianym badaniu naukowym.

Materiał nr 2

(uzupełniający – jeśli chcesz wiedzieć więcej). Uczniom znającym j. angielskim możesz polecić serię pięciu ok. 90-sekundowych filmików o technikach manipulacji. Materiały powstały w ramach projektu Truth Labs for Education. Dzięki zapoznaniu się z tymi technikami uczniowie zwiększą swoją odporność na dezinformację.

Screen z Instagrama
ŹRÓDŁO: INSTAGRAM
(Polski_dodatek 5.1)

Screen z Instagrama
ŹRÓDŁO: INSTAGRAM
(Polski_dodatek 5.2)

Techniki wymienione w tabeli:

- emocjonalny język (1)
- niespójność (2)
- fałszywa dychotomia (inaczej fałszywy dylemat) (3)
- kozioł ofiarny (4)
- ataki ad personam (5)

<p>Nazwa techniki:</p> <p>Ta technika manipulacji polega na stosowaniu wyraźnie nacechowanych emocjonalnie słów, szczególnie takich, które wywołują strach lub oburzenie. Ma to zwiększyć siłę przekonywania przekazu.</p> <p>Przykład techniki w komentarzu:</p>
<p>Nazwa techniki:</p> <p>Ta technika manipulacji polega na stosowaniu dwóch lub większej liczby argumentów, które są sprzeczne lub wzajemnie się wykluczają. Jest to technika najczęściej spotykana w dłuższych dyskusjach na konkretny (zazwyczaj bardzo polaryzujący) temat.</p> <p>Przykład techniki w komentarzu:</p>
<p>Nazwa techniki:</p> <p>Ta technika manipulacji polega na przedstawieniu jedynie dwóch wzajemnie się wykluczających alternatyw, podczas gdy w rzeczywistości dostępnych opcji jest więcej. Fakt istnienia innych możliwości został ukryty celowo.</p> <p>Przykład techniki w komentarzu:</p>
<p>Nazwa techniki:</p> <p>Ta technika manipulacji polega na przenoszeniu nieuzasadnionej winy za poważny i skomplikowany problem na osobę lub grupę.</p> <p>Przykład techniki w komentarzu:</p>
<p>Nazwa techniki:</p> <p>Ta technika manipulacji polega na atakowaniu osoby zamiast skupienia się na merytorycznych argumentach. Domniemane negatywne cechy mówcy są wykorzystywane jako uzasadnienie, że jego argumentacja jest błędna.</p> <p>Przykład techniki w komentarzu:</p>

Rozpoznamy manipulację językową w tekstach

WPROWADZENIE

manipulacja – wykorzystywanie jakichś okoliczności, naginanie lub przeinaczanie faktów w celu udowodnienia swoich racji lub wpływania na cudze poglądy i zachowania.

Językową manipulację nazywa się czasem „**złą siostrą perswazji**”, ponieważ skrywa prawdziwe zamiary wobec odbiorcy.

perswazja – stanowi jedynie próbę namawiania do czegoś lub odradzanie czegoś z przytoczeniem odpowiednich argumentów.

stereotyp – funkcjonujący w świadomości społecznej uproszczone i zabarwiony wartościująco obraz rzeczywistości.

Co powiedzieć uczniom?

Wyłumacz uczniom różnicę pomiędzy manipulacją a perswazją (patrz: przydatne pojęcia). Powiedz, że **technik manipulacji za pomocą języka** jest wiele. Może się zdarzyć, że ktoś zastosuje kilka naraz! Z odwoływaniem się np. do stereotypów (patrz: przydatne pojęcia) spotkamy się zarówno w dyskusjach online, jak i w rozmowach twarzą w twarz. Manipulowanie językiem bardzo często pojawia się w dezinformujących artykułach, postach czy filmikach. Jak rozpoznać językową manipulację?

UMIEJSCOWIENIE W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ:

Zakres podstawowy.

CELE KSZTAŁCENIA:

Wymagania szczegółowe – IV. Kształcenie językowe, IV. Samokształcenie.

Korzysta z zasobów multimedialnych, np. z: bibliotek, słowników on-line, wydawnictw e-book, autorskich stron internetowych; dokonuje wyboru źródeł internetowych, uwzględniając kryterium poprawności rzeczowej oraz krytycznie ocenia ich zawartość. Rozróżnia pojęcia manipulacji, dezinformacji, postprawdy, stereotypu, bańki informacyjnej, wiralności; rozpoznaje te zjawiska w tekstach i je charakteryzuje.

ĆWICZENIE

W zależności od czasu, którym dysponujesz na lekcji, pokaż uczniom wybrane lub wszystkie infografiki na temat manipulacji językowej (*Polski_dodatek 6.1-6.14*, sugerujemy wybór numerów 1-8). Jeśli to możliwe, prześlij je uczniom. Niech podzielą się nimi z rodzicami lub znajomymi.

Następnie wyświetl screeny rzeczywistych komentarzy, które zostały zamieszczone pod filmi-

kami edukacyjnymi o technikach manipulacji (koziół ofiary i zastraszenie). Klipy wideo dotyczyły tematu dezinformacji, która towarzyszy dyskusjom o uchodźcach z Ukrainy. Przyjrzyjcie się opublikowanym tweetom pod kątem manipulacji językowej (*Polski_dodatek 6.15-17*).

Omówienie ćwiczenia:

Wyjaśnij, że użycie słów „Ukry”, „Ukrowie”, „Ukraińce” ma sugerować, że osoby z Ukrainy nie zasługują na szacunek. Wyrazy te bywają pisane małą literą, żeby spotęgować takie wrażenie. Językoznawczyni dr Laura Polkowska podkreśla, że określenia te dehumanizują, czyli pozbawiają ludzkich cech, odczłowieczają.

Manipulacja językiem to także używanie wulgaryzmów czy słów w błędnym kontekście, np. „przesiedleńcy” (osoby przymusowo i odgórnie przeniesione w inne miejsce) zamiast „uchodźcy” (każda osoba uciekająca ze swojego kraju przed wojną, przemocą, konfliktami lub prześladowaniami).

W praktyce manipulacja językowa może wzmacniać stereotypy. Uchodźcy [tu wstaw ocenę, np. wykorzystują nas, są leniwi] (stereotyp), więc ich

nie lubię (uprzedzenie), a przez to źle ich traktuję (dyskryminacja).

Jeśli masz czas, podsumuj, że warto uważać na:

- językowe wartościowanie, np. za pomocą konkretnych wyrazów lub na poziomie całego zdania czy też tekstu (oceny i opinie),
- język nacechowany emocjonalnie wraz z różnymi środkami stylistycznymi, wykorzystywanymi do uwypuklenia silnych odczuć wśród odbiorców, bazującymi często na obawach i niepokojach, a także na utrwalonych w społeczeństwie stereotypach i uprzedzeniach wobec poszczególnych grup,
- sugestie niewyrażone wprost – są niejednoznaczne, można je interpretować na wiele sposobów.

MATERIAŁY TEORETYCZNE

Materiał nr 1

Artykuł „[Jak manipuluje się językiem na temat uchodźców i wojny w Ukrainie](#)” na portalu demagog.org.pl. W obszernej analizie przeczytasz o różnych aspektach manipulowania językiem i poznasz przykłady takich treści w internecie.

Materiał nr 2

(uzupełniający – jeśli chcesz wiedzieć więcej)

Artykuł „[Uchodźca stał się „przesiedleńcem”? Fake news!](#)” na portalu demagog.org.pl. Przeczytaj, aby dowiedzieć się, jak wygląda dezinformacja na antyuchodźczych grupach na Facebooku.

)))

NIE KRYTYKUJ BANDEROWCÓW

BANDEROWCY Z KIJOWA

POZBRAWIAJA "NARODOWA POLONIE" SO BĘDZIESZ RUSKIM AGENTEM

„BANDEROWCY”

to w oczywisty sposób nawiązuje do nazwiska Stepana Bandery, jednego z najbardziej znanych dowódców Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN), odpowiedzialnej za zbrodnię na ludności polskiej w czasie II wojny światowej.

➔

)))

KOLEJNE UKRAIŃCE???

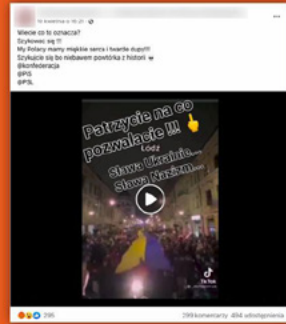
Co dalej? Przesiedlenie wszystkich Ukraińców do polski i pozostawienie Ukrainy Rosji? W ten sposób jarek chce zostać zbawcą polski i zusu?

„UKRY”, „UKROWIE”, „UKRAIŃCE”

Wyrazy te bywają pisane małą literą, w celu dodatkowego zwrócenia uwagi na brak szacunku wobec osób nazywanych w ten sposób. Określenia te mają rolę dehumanizującą, mają wyrażać pogardę dla narodu ukraińskiego.

➔

Infografika do wyboru
ŹRÓDŁO: DEMAGOG
(Polski dodatek 6.1-6.8)

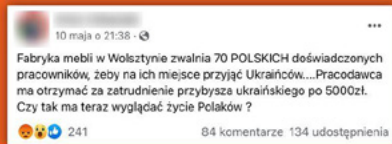
„NAZIOLE”

Określanie Ukraińców jako „nazistów” pochodzi wprost z wypowiedzi rosyjskich przywódców, mających uzasadnić atak na Ukrainę. Władimir Putin w wystąpieniu zapowiadającym inwazję jako jeden z jej powodów podał „denazyfikację”.

Środki językowe stosowane w dezinformujących przekazach, mające służyć wzbudzeniu w odbiorcach emocji, w zdecydowanej większości starają się wywołać negatywne odczucia względem uchodźców lub wszystkich Ukraińców.

Jednym z najsilniejszych nośników emocji w języku są **wulgaryzmy**. Poprzez wzbudzanie silnych emocji oddziałują niekiedy mocniej niż sama istota przekazu

ZESTAWIENIA KONTRASTOWE

Przedstawienie wsparcia udzielanego Ukraińcom w Polsce w opozycji do sytuacji „uczciwie pracujących Polaków”. W materiałach eksponowana jest opozycja: my (Polacy) – oni (Ukraińcy).

To zestawienie bazujące na negatywnych emocjach. Może ono wzbudzać poczucie niesprawiedliwości, a także zaniepokojenie o własne położenie.

Nazywanie Ukraińców „banderowcami” negatywnie wartościuje ten naród.

wiąże się z „przeplataniem bieżących wydarzeń z wybiórczo traktowanymi faktami z historii, np. prezentowaniem Ukraińców jako katów, i całkowitym pomijaniem tego, że niektórzy pomagali Polakom”.

Podobną funkcję w kontekście osób z Ukrainy pełni zwrot „Upaińcy”, powstały prawdopodobnie z połączenia słów „Ukraińiec” i „UPA”.

EUFEMISTYCZNE OKREŚLENIA

Eufemizmy pojawiają się najczęściej, by kwestionować powagę działań wojennych, a także by wywołać poczucie, jakoby cywile na terytorium Ukrainy nie byli zagrożeni skutkami ataków.

Zamiast wyrazu wojna, który niemal automatycznie wywołuje negatywne skojarzenia, używa się określeń typu: „tak zwana wojna”, „niby-wojna”, a także sformułowania zaczerpnięte bezpośrednio z wypowiedzi rosyjskich polityków, m.in. „specjalna operacja wojskowa”.

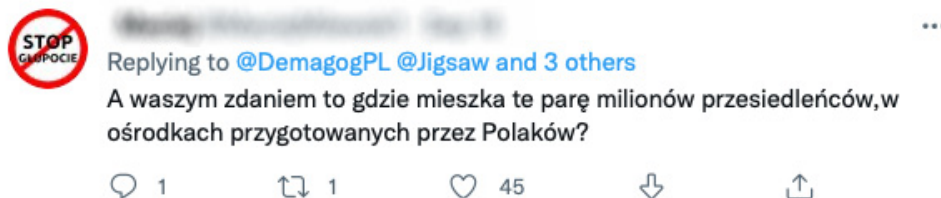

EUFEMISTYCZNE OKREŚLENIA

Taki sposób nazewnictwa uwydatnia manipulację przekazem. Nawet jeśli pozostała treść komunikatu jest utrzymana w poważnym tonie, określenia wymienione powyżej kwestionują działania wojenne. Tego typu sformułowania powinny budzić czujność wśród odbiorców.

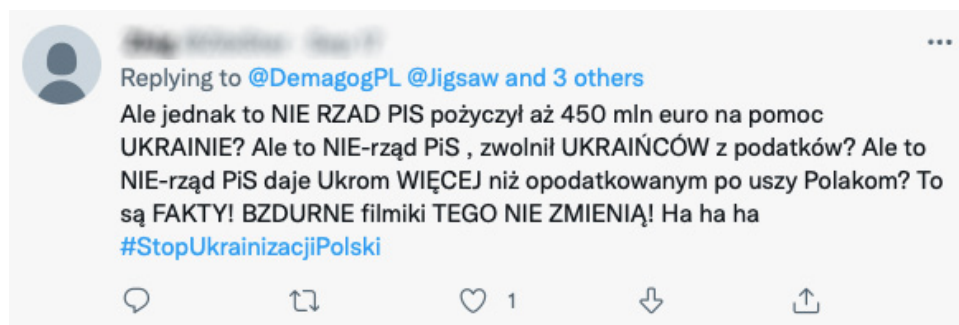

Screen z Twittera
ŹRÓDŁO: TWITTER
(Polski_dodatek 6.15)

Zwróć uczniom uwagę na słowo „przesiedleńcy” użyte w nieodpowiednim kontekście.

Screen z Twittera
ŹRÓDŁO: TWITTER
(Polski_dodatek 6.16)

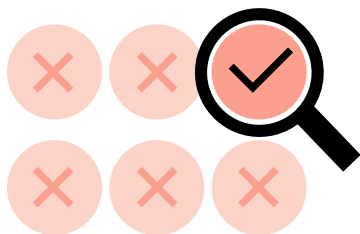

Zwróć uwagę na emocjonalny język i słowa zapisane wielką literą.

Screen z Twittera
ŹRÓDŁO: TWITTER
(Polski_dodatek 6.17)

Zwróć uwagę na wykorzystanie słowa „UkroPolin”, które ma sugerować, że Ukraina przejmuje kontrolę nad Polską. Autor tweeta odwołuje się do negatywnych skojarzeń związanych z postacią Stepana Bandery.

KRYTYCZNA SELEKCJA ŹRÓDEŁ

Jak wyszukiwać informacje?

WPROWADZENIE

operator wyszukiwania – wyrazy lub symbole o specjalnym znaczeniu stosowane w wyszukiwarkach internetowych. Pozwalają doprecyzować to, jakie chcemy otrzymać wyniki.

fake news – fałszywa informacja udostępniona w sieci lub za pośrednictwem mediów tradycyjnych, imitująca informację prawdziwą.

Co powiedzieć uczniom?

Aby skutecznie weryfikować podejrzane treści w internecie, trzeba nauczyć się dwóch umiejętności: rozpoznawania rzetelnych źródeł informacji i wyszukiwania informacji. Na stronie internetlivestats.com możemy sprawdzić, ile na świecie istnieje stron internetowych oraz ile treści w danym dniu pojawiło się w sieci. Wejdź na stronę internetową i pokaż klasie kilka interesujących statystyk, np. łączną liczbę stron internetowych (ang. *Total number of Websites*), liczbę wyszukiwań w Google w tym dniu (ang. *Google searches today*) czy liczbę przesłanych dzisiaj na Instagram zdjęć (ang. *Photos uploaded today on Instagram*).

Wyszukiwanie interesujących nas treści w takim oceanie informacji nie jest proste, dlatego warto wiedzieć, jak korzystać z tzw. operatorów wyszukiwania (patrz: przydatne połączenia).

UMIEJSCOWIENIE W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ:

Zakres podstawowy.

CELE KSZTAŁCENIA:

Wymagania szczegółowe –
II. Samokształcenie. Dokonuje krytycznej selekcji źródeł.

Korzysta z zasobów multimedialnych, np. z: bibliotek, słowników on-line, wydawnictw e-book, autorskich stron internetowych; dokonuje wyboru źródeł internetowych, uwzględniając kryterium poprawności rzeczowej oraz krytycznie ocenia ich zawartość.

ĆWICZENIE

Pokaż uczniom infografikę (*Polski_dodatek 7.1*). Następnie użyj komputera szkolnego lub poproś uczniów, aby wyszukali w smartfonach (w parach – na wypadek, gdyby ktoś nie posiadał telefonu z dostępem do internetu) informacji na temat noblistki Olgi Tokarczuk.

Przetestujcie kilka operatorów wyszukiwania:

1. Wyszukiwanie w mediach społecznościowych – użycie znaku „@”, następnie wpiszcie na-

zwę platformy, np. @Facebook Tokarczuk, @Facebook Tokarczuk nobel, @Instagram Tokarczuk itd. (*Polski_dodatek 7.2*).

2. Wyszukiwanie typu pliku – użycie określenia „filetype:”, a następnie wpiszcie typ pliku i hasło, które chcecie znaleźć, np. filetype:pdf Tokarczuk. W ten sposób łatwo znajdziecie tekst przemówienia noblowskiego pisarki (*Polski_dodatek 7.3*).

3. Wyszukiwanie w obrębie strony internetowej – użycie operatora „site:”, a następnie wpiszcie stronę internetową, którą chcecie przeszukać i hasło, np. site:onet.pl Tokarczuk Bieguni. W ten sposób wyszukacie artykuły zawierające tytuł książki noblistki na portalu onet.pl (*Polski_dodatek 7.4*).
4. Wyszukiwanie z wykluczeniem słowa – użycie znaku „-” przed słowem, które chcecie wykluczyć, np. literacka nagroda noble -tokarczuk. Oznacza to, że wyniki będą zawierały strony, które dotyczą literackiej nagrody nobla, jed-

nak z pominięciem informacji o Oldze Tokarczuk (*Język polski_wrzutka 7_dodatek nr 5*).

Teraz czas na uczniów i uczennice. Poproś klasę, aby przy wykorzystaniu operatorów wyszukiwania odpowiedzieli na pytanie: “Czy w internecie można napotkać fake newsy dotyczące życia lub twórczości Olgi Tokarczuk?”. Uczniowie mogą skorzystać z własnych telefonów, wykonując ćwiczenie w parach. Możesz także zapytać klasę o to, jak zabraliby się za takie wyszukiwanie i wpisywać ich propozycje w wyszukiwarce.

Omówienie ćwiczenia:

Uczniowie najprawdopodobniej znajdą informacje o fake newsach na temat pisarki, np. o [fejkowym liście](#) do prezydenta Warszawy, Rafała Trzaskowskiego, czy o rzekomym [koncie Tokarczuk na Twitterze](#). Jeśli klasa skorzysta z wyszukiwania typu pliku (filetype:), bardzo możliwe, że w wynikach wyszukiwania pojawi się plik PDF z [przemową noblowską](#) Tokarczuk z 2018 roku lub artykuł na ten temat np. w [Radiu Zet](#). Na stronie 10. tekstu przemówienia noblowskiego autorka nawiązuje do zjawiska fake newsa (*Język polski_wrzutka 7_dodatek nr 6*). Przeczytaj uczniom ten fragment i zwróć uwagę, że rozważania o prawdzie, fikcji, fake newsach

(fałszywych informacjach) czy fake upach (fałszerstwach) są obecne także w świecie współczesnej literatury.

Jeśli masz na lekcji czas, pokaż uczniom wyszukiwarce [DuckDuckGo](#), którą można się posłużyć jako alternatywą dla Google. Wyszukiwarka ta [nie gromadzi danych](#) o użytkowniku, więc nasze wcześniejsze wyszukiwania nie mają wpływu na otrzymane wyniki. Ustalcie, jakie hasło chcecie sprawdzić – może być związane z tematem lekcji. Następnie sprawdźcie, czy operatory działają tak samo dobrze jak w wyszukiwarce Google.

MATERIAŁY TEORETYCZNE

Materiał nr 1

Zawężanie wyszukiwania w Google, czyli [popularne operatory wyszukiwania](#) oraz [zaawansowane operatory wyszukiwania Google](#).

Materiał nr 2

Fake newsy dotyczące Olgi Tokarczuk:

Artykuł [„To zdjęcie zaczęło żyć własnym życiem. Olga Tokarczuk zdementowała fejkowy list, jaki miała skierować do prezydenta Warszawy”](#) na portalu spidersweb.pl.

Artykuł [„Nie, Olga Tokarczuk nie ma konta na Twitterze”](#) na portalu factcheckingowym sprawdzam.afp.com.

Materiał nr 3

(uzupełniający – jeśli chcesz wiedzieć więcej)
[Przemowa noblowska Olgi Tokarczuk](#)

Infografika o operatorach wyszukiwania

ŹRÓDŁO: DEMAGOG

(Polski_dodatek 7.1)

Instrukcja dla nauczycieli

Wyszukiwanie w mediach społecznościowych

ŹRÓDŁO: GOOGLE

(Polski_dodatek 7.2)

Instrukcja dla nauczycieli

Wyszukiwanie po typie pliku

ŹRÓDŁO: GOOGLE

(Polski_dodatek 7.3)

Instrukcja dla nauczycieli

Wyszukiwanie w ramach jednej strony internetowej

ŹRÓDŁO: GOOGLE

(Polski_dodatek 7.4)

The screenshot shows a Google search for "site:onet.pl Tokarczuk Bieguni". The search bar contains the query, and the results are filtered to the domain onet.pl. The first result is "Bieguni - Onet Kultura", which is a new novel by Olga Tokarczuk. Other results include news articles about the book's reception, its nomination for the Nobel Prize, and its status as the "Book of the Year" for 2018.

Instrukcja dla nauczycieli

Wyszukiwanie z wykluczeniem słowa

ŹRÓDŁO: GOOGLE

(Polski_dodatek 7.5)

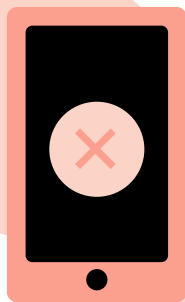
The screenshot shows a Google search for "literacka nagroda -tokarczuk". The search bar contains the query, and the results are filtered to exclude "tokarczuk". The first result is "Nagroda literacka - Wikipedia, wolna encyklopedia". Below the main result, there are "Podobne pytania" (Similar questions) and a "Przejdź do opinii" (Go to reviews) link. On the right side, there is a "Nagroda literacka" sidebar with a brief description and a "Przejdź do opinii" link.

Screen fragmentu przemowy noblowskiej

ŹRÓDŁO: SVENSKA AKADEMIEN

(Polski_dodatek 7.6)

The text fragment discusses the category of "fake news" and "fake facts", questioning what fiction is. It notes that readers who have often been deceived, misinformed, or misled by fiction, may find a great success in non-fiction literature. The speaker's reaction to this is to say, "I will tell you the truth, only the truth." The text concludes that fiction has lost the trust of readers, and that the weapon of mass deception, even if it remains a primitive tool, is often used to ask, "Is that true, what you wrote?" and that the speaker feels the end of literature is near.

Przechodzimy na dietę medialną

WPROWADZENIE

dieta medialna – indywidualny zestaw nawyków związanych z konsumowaniem informacji pochodzących z mediów.

wiarygodne źródło – źródło, które pozwala jednoznacznie ustalić, czy dane stwierdzenie jest prawdziwe. Pierwotne źródła, czyli nieprzetworzone, to przeważnie dane instytucji państwowych, agencji prasowych, instytutów badawczych i ośrodków naukowych czy też organizacji pozarządowych.

Co powiedzieć uczniom?

Zacznij od szybkiego pytania o to, kto dziś już sprawdził swoje media społecznościowe. Prawdopodobnie większość klasy podniesie rękę. Podziel się z uczniami kilkoma wnioskami z badania Fundacji Digital Poland „[Dezinformacja oczami Polaków](#)”. Z raportu opublikowanego na początku 2022 roku wynika, że głównym źródłem informacji dla nieco ponad połowy (54%) osób młodych (18-35 lat, czyli starsi niż uczniowie) są media społecznościowe (s. 36). Młodzi dorośli rzadziej niż pozostałe grupy wiekowe uważają, że fake news może powstać w wyniku celowego działania (s. 97). Oprócz tego co piąta osoba w tej grupie wiekowej myśli, że fake news może powstać przez przypadek – to wynik powyżej średniej dla ogółu.

Oznacza to, że młodzi ludzie są szczególnie narażeni na dezinformację i w związku z tym mogą nieświadomie rozsiewać fake newsy. To bardzo ważne, aby z treści znalezionych na platformach społecznościowych korzystać z dużą dawką ostrożności. Jak to zrobić? Jak znaleźć wiarygodne źródła informacji?

UMIEJSCOWIENIE W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ:

Zakres podstawowy.

CELE KSZTAŁCENIA:

Wymagania szczegółowe – II. Kształcenie językowe.

Korzysta z zasobów multimedialnych, np. z: bibliotek, słowników on-line, wydawnictw e-book, autorskich stron internetowych; dokonuje wyboru źródeł internetowych, uwzględniając kryterium poprawności rzeczowej oraz krytycznie ocenia ich zawartość.

Rozróżnia pojęcia manipulacji, dezinformacji, postprawdy, stereotypu, bańki informacyjnej, wiralności; rozpoznaje te zjawiska w tekstach i je charakteryzuje.

ĆWICZENIE

Zapytaj uczniów, czy ich zdaniem znalezienie wiarygodnego źródła informacji w internecie jest proste. Co rozumieją pod pojęciem „wiarygodne źródło” informacji? Następnie naprowadź uczniów na właściwy trop (patrz: przydatne pojęcie). Zapytaj, co budzi ich zaufanie, a z jakich stron wolą nie korzystać? Dlaczego?

Omówienie ćwiczenia:

Ważne jest to, aby w dyskusji wyraźnie wybrzmiało, że wiarygodne źródło informacji to nie takie, które akurat nam odpowiada, lecz takie, dzięki któremu możemy ustalić, czy znaleziona informacja jest prawdziwa. W mediach społecznościowych także można znaleźć wiarygodne źródła informacji, jak np. profile uniwersytetów czy służb mundurowych.

Na koniec zaproponuj uczniom i uczennicom, aby każde z nich do kolejnej lekcji przeprowadziło 3-dniowy minimonitoring źródeł informacji,

z których korzysta. Niech każda z osób zapisze 5-10 źródeł i samodzielnie oceni ich przydatność (*Polski_dodatek 8* w wersji Word lub screen).

Poproś, by na podstawie tego eksperymentu rozpisali własną dietę medialną w tabeli. Na kolejnej lekcji zachęć uczniów do podzielenia się wnioskami. Możecie stworzyć klasową listę 10 rzetelnych źródeł informacji, do której uczniowie mogą zawsze wrócić. Zachęć uczniów, by uzupełnili swoją tabelę i spróbowali ją wykorzystać w praktyce.

MATERIAŁY TEORETYCZNE

Materiał nr 1

[Rankingi najbardziej opiniotwórczych mediów w Polsce \(tradycyjnych i internetowych\) według Instytutu Monitorowania Mediów](#). Ranking uwzględnia powoływanie się jednych mediów na inne (cytowania). Możesz pokazać uczniom listę różnych mediów i zachęcić ich do korzystania z kilku źródeł, aby porównywać ze sobą konsumowane informacje.

Materiał nr 2

(uzupełniający – jeśli chcesz wiedzieć więcej) Poleć uczniom webinar Mikołaja Rogalewicza (Akademia Fact-checkingu) [„Przebij bańkę! O diecie medialnej i poszerzaniu horyzontów”](#). Zarówno Ty, jak i uczniowie dowiedziecie się więcej na temat korzystania z wiarygodnych źródeł informacji i układania diety medialnej.

<p>Z jakich źródeł informacji korzystam?</p>	<p>Przynajmniej raz w tygodniu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. 2. 3. ...
<p>Jakich stron internetowych jest w mojej diecie medialnej za dużo?</p>	<p>Źródła, z których chciałabym/chciałbym korzystać mniej, to:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. 2. 3. ...
<p>Jakich stron internetowych jest w mojej diecie medialnej za mało?</p>	<p>Nowe, wiarygodne źródła informacji, które włączę do swojej diety, to:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. 2. 3. ...
<p>Jakie wiarygodne profile obserwuję w mediach społecznościowych?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. 2. 3. ...
<p>Jakie wiarygodne profile (źródła pierwotne) zaobserwuję w mediach społecznościowych?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. 2. 3. ...
<p>Które profile w mediach społecznościowych uważam za mało wiarygodne i przestanę je obserwować/czytać?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. 2. 3. ...